

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК UDK 329.78(497.11:497.1)
ПНР

ПРЕДРАГ БАЈИЋ
Музеј Војводине
Нови Сад

СРПСТВО И ЈУГОСЛОВЕНСТВО У ПОЛИТИЦИ СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ ОМЛАДИНЕ (СРНАО)

Сажетак: Српска Национална Омладина (СРНАО) створена је као пандан Народне Радикалне странке Демократској странци и Организацији југословенских националиста (ОРЈУНА). У основи била је то више мрежа организованих силеција него политичка организација, па је тешко писати о њеној идеологији. Ипак, упада у очи да је питање односа српства и југословенства једно од основних у активности ове организације. Очување српске националне свести, нарочито у национално мешовитим срединама, било је основни циљ СРНАО.

Кључне речи: Политичке организације, Национализам, Србија, Српство, Југословенство.

Српска национална омладина (СРНАО) настала је издвајањем фракције српских националиста из Организације југословенских националиста (ОРЈУНЕ). Питање односа према југословенству, различитог схватања, прихватања и неприхватања гледишта да су Срби једно од три „југословенска племена” или посебна нација, било је кључно питање, основна разлика, на којој је и настао

ПРЕДРАГ БАЈИЋ

расцеп у ОРЈУНИ, појава СРНАО и сукоб између ових организација.

Према схватању припадника ОРЈУНЕ, њихов основни задатак је рад на стварању јединствене југословенске нације постепеним стапањем три „племена”, Срба, Хрвата и Словенаца. У Југословене понекад убрајају и Бугаре, али само спорадично и у даљој перспективи. Главна препрека њиховом циљу су, уз непријатељски настројене суседне државе, „племенски сепаратизми”, тј. инсистирање на националним посебностима било којег од „југословенских племена”. Међу њих спада и „српски сепаратизам”, под којим се подразумева и великосрпство (Јевђевић, 1925: 68-74, чланак „Српски сепаратизам”). Због тога је ЈННО (Југословенска напредна националистичка омладина), потоња ОРЈУНА, врло брзо дошла у сукоб са политичким круговима у српском народу који су у југословенству видели једино опасност по српство, пре свега са људима окупљеним око Светолика Савића, његове великосрпске Српске странке и његовог листа „Балкан”.

Један од главних експонената такве политике била је СРНАО. Ова организација, коју су основали у највећој мери националистички елементи Радикалне странке и великосрпски шовинисти из Српске странке, гледала је на новостворену државу као на проширење предратне Краљевине Србије, на Велику Србију. У тој држави Срби су требали да буду „бог отац”, а сви остали народи морали су „да буду синови, ако нису хтели да буду духови.” (Попов, 1983: 245). Југословенство је за њих било творевина Аустрије, створена с циљем да се уништи српство и православље. Чак и на име и државне симболе Краљевине С.Х.С. гледали су као на издају „српске заветне мисли” (Глигоријевић, 1964: 14).

Од ОРЈУНЕ до СРНАО

ОРЈУНА је била главни противник, али и главни извор стварања СРНАО. У време када је настајала ЈННО, каснија ОРЈУНА, Народна радикална странка и Демократска странка биле су две најснажније политичке партије у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Обе су стајале на позицији учвршћења централистичког система, али се већ тада примећивало да је њихова коалиција брак из рачуна и да су идеолошке раз-

лике стварале све дубљи јаз између њих. Но у почетку је питање уређења новостворене државе било довољно јак кохезиони фактор. На оснивачком састанку ЈННО, 23.марта 1921., донета је декларација у којој се наглашава да ЈННО „неће допустити да се са већ постигнутим јединством ни у којој форми експериментира...” и да ће „...најодлучније суделовати у побијању појава, које у себи крију, било племенски, верски, или класни сепаратизам.” (Бартуловић, 1925: 81-82).

Од самог почетка деловања ЈННО се показала као крајње агресивна организација, према противницима нетрпељива до бруталности, која је комбиновала најгрубље вређање и клеветање у штампи са терором, често и оружаним, у деловању. Због тога су од почетка поређени са италијанским фашистима, што их је вређало, јер су ови били од стране ЈННО-а, са добрим разлогом, сматрани за најопасније спољне противнике југословенске државе. Но, иако је престрого рећи да је ЈННО (ОРЈУНА) била фашистичка организација, мора се признати да сличности у методама борбе постоје.

Као и касније СРНАО, тако је и ОРЈУНА најширу мрежу организација имала у Војводини. Многи су разлози што је Војводина представљала изузетно погодно тле за организовање ОРЈУНЕ. Њене границе према суседима дуго нису биле међународно дефинисане и уговором потврђене, а оба суседа су испољавала отворене претензије, Румунија на Банат, а Мађарска безмало на целу Војводину. Број мађарског и немачког живља био је прилично велики, а њихов економски утицај још значајнији сразмерно броју становника. Усто, и социјални потреси су били чести и бурни. Нарочито је корумпирано чиновништво навлачило гнев народа на власти нове државе.

Вођа војвођанских орјунаша Доброслав Јевђевић је, неколико година касније, написао: „По мом уверењу у Војводини се најпре, слободан од сваког декора осетио позитивни циљ југословенског национализма; политички и економски консолидована, јединствена држава, у којој ће бити отворени сви путеви успеху и независности социјално, верски и племенски равноправном Југословену... Игноришући ситне партиске обзире, и не штедећи се, често не бирајући средства (подвукао П.Б.), први орјунаши у Вој-

водини осетили су тачно своје непријатеље; ириденту, сепаратизам и корупцију.” (Јевђевић, 1925: 18-19).

На ширењу организације ОРЈУНЕ у Војводини ангажована су два врсна агитатора: прослављени ратник пуковник Павле Јуришић и избеглица из Истре Иво Могоровић. Брзо се истакао и Јевђевић. Према Бартуловићу, до половине августа 1922. месне организације ОРЈУНЕ основане су у : Новом Саду, Старој Паланци, Панчеву, Вршцу, Великој Кикинди, Врбасу, Сомбору, Старом Бечеју и другим местима, а до краја године још „на десетине” (Бартуловић, 1925: 97).

Наравно, и у Војводини је ОРЈУНА деловала на себи својствен начин. „Специјалност” војвођанских орјунаша било је дизање у ваздух листова на мађарском и немачком језику који су били отворени поборници антисрпства и антијугословенства, као суботички „Hirlap” и новосадски „Délbacska” и „Deutsches Volksblatt” (Глигоријевић, 1963: 329). Због таквих акција су градске власти Новог Сада забраниле рад ОРЈУНЕ, али је ту одлуку суспендовао тадашњи министар унутрашњих послова.

Опште је познато и прихваћено у научној литератури да је ЈННО, односно ОРЈУНА, основана од стране Демократске странке, односно да је њена „сива еминенција” био лично Светозар Прибићевић. Као министар унутрашњих послова у прве три југословенске владе, у континуитету од 20. децембра 1918. до 19. фебруара 1920., па поново у другој влади Николе Пашића (од 26. марта до 24. децембра 1921.), Прибићевић је играо кључну улогу у уобличавању правног поретка нове државе. Већина оснивача ЈННО били су чланови, или симпатизери Демократске странке, а и многи касније уписани чланови су под њиховим утицајем прилазили тој странци. О Прибићевићевој моралној и материјалној помоћи ЈННО-у говорено је већ у Уставотворној скупштини. Зато Јевђевић није ни мало претерао констатујући да и пријатељи и непријатељи идентификују ОРЈУНУ са Прибићевићем. (Јевђевић, 1925: 51).

Образлажући везе ОРЈУНЕ са Прибићевићем, Јевђевић, који је лично био типичан пример његовог слепог следбеника, наглашава: „Г. Прибићевић је један од ретких југословенских политичара, коме и непријатељи признају чисте руке и делатност у из-

вођењу свог прецизно израђеног политичког програма.” (Јевђевић, 1925: 51). Ова тврдња је далеко од истине, јер је Прибићевић био непрекидно изложен нападима са свих страна због своје делатности. Радикали су га нападали да је хтео Војводину да „приведе Загребу”, а радићевци и левичари да је под његовим министровањем „процветао систем батинања”, при чему се свакако пре свега мислило на акције ЈННО-а. Може се прихватити Казимировићев закључак да је Прибићевић „врло брзо постао један од најомраженијих политичара у целој држави.” (Казимировић, 1995: II,487). Паролу беспштедне борбе против „противника народног јединства” орјунаши су преузели управо од Прибићевића.

Према Јевђевићу, постојале су три групе Прибићевићевих пријатеља. У прву убраја његове „двадесетгодишње суборце” и другове из родног краја, у другу „легију аририста и каријериста”, а у трећу „рационалне пријатеље”, у које убраја и припаднике ОРЈУНЕ. (Јевђевић, 1925: 52-53).

Треба нагласити да популарност Демократске странке у војвођанским масама није почивала само на Прибићевићевом ауторитету. Њени војвођански прваци су се много доследније залагали за спровођење аграрне реформе од радикала, који су брзо нашли заједнички језик са велепоседницима Србима. Када је недоследност у спровођењу аграрне реформе постала јасна, демократски прваци из Војводине су све те аномалије оштро и аргументовано критиковали. У томе су се нарочито истицали прота Милутин Јакшић и др Славко Шећеров. Свакако, и ова околност може да објасни како је ОРЈУНИ у Војводини успело да створи прилично разгранату организацију на селу, што у другим крајевима земље није био случај.

Стварање СРНАО

Што је време више одмицало и бивало јасније да Светозар Прибићевић стоји иза свих активности ОРЈУНЕ, и што је њено агресивно великојугословенство и унитаризам све више изазивало отпор српских националиста, у њиховим круговима се кристалисала идеја за стварање једне сличне организације, која би се супротставила ОРЈУНИ њеним оружјем-терором.

На чело ове иницијативе стао је човек који је био битку против ОРЈУНЕ од њеног настанка. Био је то Светолик Савић, уредник и власник београдског листа „Балкан”, и један од лидера крајње националистичке Српске странке. Оснивачки састанак СРНАО одржан је 13.децембра 1922. и, као и оснивачки скуп ЈННО, окупио је тек групу студената и неколицину нешто старијих интелектуалаца, предвођених Савићем. Већ у оснивачкој резолуцији најавили су „безобзирну борбу нелегалне(подвукао П.Б.) и легалне природе против свих антисрпских струја” и „рат са свим дефетистима и Југословенима” (Глигоријевић, 1964: 4-5).

Савићеве полемике са орјунашком штампом су већ увелико трајале. Доброслав Јевђевић је већ у другом броју „Видовдана” са насловне стране поручио људима око „Балкана”: „Говоримо с вама, као са блудним синовима своје крви, а ако баш хоћете, да својим писањем будите дефетисте и сепаратисте, ми ћемо онда са вама разговарати, како се говори са злочинцима и издајницима Отаџбине.” („Видовдан”, 3.8.1922.,1.)

СРНАО није стигао да формира акционе чете до мартовских избора 1923., али већ у мају и јуну почиње његова нагла експанзија. Већ почетком 1923. Светолик Савић је напустио Српску странку и прешао у Радикалну странку, која је здушно стала иза нове организације.

Војводина је била део земље где се СРНАО најбрже ширио и где је мрежа њених организација била најгушћа. Као крај са дугом и снажном радикалском традицијом, а настањена бројним и не нарочито лојалним националним мањинама, била је изузетно погодно тле за идеологију коју је заступала нова организација.

Током друге половине 1923. и прве половине 1924. године СРНАО је истиснула ОРЈУНУ из многих војвођанских места. Понегде, као у Футогу, безмало комплетно чланство ОРЈУНЕ прешло је у СРНАО, па се, по Глигоријевићевим речима, мењала само табла са именом организације (Глигоријевић, 1964: 6).

Прва организација СРНАО у Војводини формирана је у Земуну 15.априла 1923., на челу са др Душаном Поповићем („Отаџбина”, год.I, бр.3, 70). Организација СРНАО у Новом Саду, основана је 10.јуна 1923. За председника је изабран 31-годишњи лекар др Ђорђе Теремов, који је као и многи други срнаовци, до та-

да био члан ОРЈУНЕ, чак једно време и секретар месне организације (Попов, 1983: 244). По научној литератури и и срнаовској штампи, до краја јула 1923. су у Војводини, поред Новог Сада, основане организације у Суботици, Великом Бечкереку и Великој Кикинди. Треба напоменути да Јевђевићево писање о ситуацији у Вршцу упућује на закључак да је и тамо већ крајем маја постојао неки вид организације СРНАО („Видовдан”, 30.5.1923., бр.55,2.). Сам Јевђевић је касније изнео податак да је налет СРНАО коштао ОРЈУНУ само на подручју Војводине 18 организација, два листа (суботички „Принцип” и вршачка „Предстража”-прим. П.Б.), и више од пола чланства (Јевђевић, 1925: 22). Сви ови подаци упућују на закључак да је ОРЈУНА у Војводини у ствари од самог почетка била пуна радикалских присталица, који су на саму вест о стварању сличне организације под патронатом Радикалне странке, похрлили у њу.

СРНАО је сместа прихватила терористички метод рада ОРЈУНЕ, и усмерила га првенствено против ње. У првих годину дана постојања, срнаовци су, само у Војводини, убили двојицу орјунаша: Радета Филиповића у Старој Пазови, септембра 1923., и Тошу Радојчина у Товаришеву, априла 1924. (Глигоријевић, 1964: 18; за случај Тоше Радојчина видети и „Видовдан”, 23.4.1924., 1.).

Готово сви чланови СРНАО били су чланови или симпатизери Радикалне странке, а сви без изузетка били су осведочени српски националисти. Оцена Бранислава Глигоријевића да у СРНАО улазе „дезорјентисани” и „декласирани” елементи (Глигоријевић, 1964: 12) никако не може да се прихвати, и пре је последица духа времена у коме је тај рад настао, када су се „оријентисани” сматрали само марксистички оријентисани појединци, него озбиљне научне анализе.

По статуту СРНАО, члан 2 (Правила и пословник Српске националне омладине, Београд 1923, 9) све месне организације имале су да понесу име неке значајне личности из српске историје. У свечаним приликама чланови су носили униформе: црвене (касније црне) кошуље са српским грбом, а на главама шајкаче са српском кокардом. Ношење униформе у приликама које нису биле предвиђене прописима организације, строго се кажњавало.

Новине и часописи СРНАО до раскола у организацији

Као што сам већ навео, национално питање, односно питање: српство или југословенство, било је кључно питање због кога је и дошло до настанка СРНАО. Она је створена да буде радикалски пандан и противодговор на ОРЈУНУ, окупила је многе њене дојучерашње чланове, па су логично и њени методи деловања били попут орјунашких, тј. пре свега терорисање неистомишљеника. Ипак, и СРНАО је морала, ради популарисања својих политичких циљева, да има своја гласила и своју идеологију. У почетку су о њој писали пре свих Савићев „Балкан” и листови блиски радикалима и Српској странци, у Војводини пре свих „Застава”. Марта 1924. покренут је централни лист СРНАО, „Отаџбина”, који је уређивао Драгослав Пантовић. Војводина је своје срнаовско гласило добила још претходног лета, када се 30. јуна 1923. у Новом Саду појавио први број „Србадије”, која се у свом заглављу декларисала као „лист националиста из Северне Србије”. Овде треба напоменути да срнаовци нису одбацивали термин „Војводина”. Штавише, он је коришћен скоро искључиво, па и у самој „Србадији”. Израз „северна Србија” био је, по свему судећи, трик ради привлачења пажње.

Главни уредник „Србадије” је постао Ђорђе Илић, али су основну боју листу давали др Ђорђе Теремов и сликар Васа Ешкићевић. И у писаној речи СРНАО је преузео стил ОРЈУНЕ: претње, псовке, ружни надимци и цинична исмевања били су на страницама „Србадије” присутни барем колико и у „Видовдану”, ако не и и више.

Колико је Доброслав Јевђевић значао за ОРЈУНУ и „Видовдан”, толико је Ђорђе Теремов био важна фигура у СРНАО и „Србадији”.

Др Ђорђе Теремов, лекар по професији, рођен је у Вилову 17. новембра 1892. У политику је ушао као члан ОРЈУНЕ. Био је и секретар њеног месног одбора у Новом Саду и најближи сарадник Доброслава Јевђевића. На том положају био је упућен у многе поверљиве информације о раду ОРЈУНЕ, што је касније обилато користио. Када је отворио приватну ординацију, „Видовдан” је об-

јавио оглас о томе (у бр.34 од 14.11.1922, 3.), а таква се услуга ретко коме чинила, што је речит доказ да је Ђеремов у то време још био проверен орјунаш. Он је у то време још секретар месног одбора ОРЈУНЕ, што се и у чланку наводи.

У делатност на формирању СРНАО Ђеремов се вероватно укључио још од самог почетка, пошто је на оснивачкој скупштини новосадске организације, на скупу у Николајевској порти 10.јуна 1923., изабран за председника. Од почетка излажења „Србадије” његови чланци дају основни тон листу. Градио је себи имиџ бунтовника и борца за правду и истину по сваку цену. Често је своје чланке потписивао препознатљивим псеудонимом „Сердар Ђоле”, стављајући паралелу између себе и познате личности из црногорске историје сердара Јола Пилетића, који је остао запамћен по томе што је једини смео да аутократи књазу Николи скреше у брк ствари које му се нису допале. Псеудонимом „Сердар Ђоле” Ђеремов је обично потписивао ударне, најжешће чланке, који су требали да дају чланству смернице за акцију. Понекад је њиме потписивао и своје прилоге у „Застави”, попут познатог чланка с краја 1923. у коме се тражи уклањање свих натписа на мађарском језику у Новом Саду („Мађарски натписи”, „Застава”, 29.11.1923., 1.).

Вероватно су Ђеремовљеви и чланци потписани са „Србенда”, међу којима се нарочито истичу фамозних „13 заповести српској Националној Омладини” („Србадија”, год.II, бр.32, 23.11.1924, 3.). На то упућује, поред осталог, један Ђеремовљев чланак из времена раздора унутар СРНАО. Тада је вођи супарничке фракције у Новом Саду, др Бранку Илићу, упутио отворено писмо, на чијем крају за себе каже: „...нисам ни радикал ни партизан, него само Србин, Србенда...” („Србадија”, год.III, бр.32, 22.11.1925., 1.)

Ђеремовљево „дело” је и кратка порука, боље речено претња, више пута понављана на страницама „Србадије”, а која у целини гласи: „Издајници, себичњаци, сметењаци, спремајте се за дан Васкрса народне свести, јер не знате кад ће се приближити час силе и воље народне-а он је врло близу.” Први пут се појавио у бр.35, год.II, од 14.12.1924. Сличних бомбастичних порука било је доста на страницама „Србадије”. Вероватно је и њихов аутор Ђеремов.

СРНАО о националном питању

Тешко је писати о програму и идеологији организације чиј је основни метод рада било терорисање неистомишљеника. Можда би најкраћа и најтачнија дефиниција била да је програм СРНАО био програм Радикалне странке, тј. да је њихов однос био идентичан односу Демократске странке и ОРЈУНЕ. Најбољи доказ за то је податак да је приликом оснивања СРНАО највећи прилог за нову организацију, у износу од 4.000 динара, дао лично Никола Пашић. Многе угледне радикалске вође, министри, народни посланици и привредници чланови и симпатизери те странке дали су прилоге од по 1.000 динара, што је по статуту СРНАО, чл.11, била доња граница за стицање статуса члана добротвора.

Основне поставке у политичкој платформи СРНАО биле су теза да је новостворена држава заправо проширена Краљевина Србија и веровање да је српство у њој угрожено ширењем југословенске свести. Тражили су, по угледу на екстремну Српску странку, да званични назив државе буде Србија, или чак Велика Србија, и да се Видовданским уставом уведени државни симболи замене предратним државним симболима Краљевине Србије. Били су нетолерантни према било каквом политичком организовању националних мањина, као и према Хрватима присталицама ХСС. Али, на првом месту им је од почетка била борба против ширења југословенства међу Србима.

Можда је најконцизнији политички програм СРНАО дат у чланку „Српска Национална Омладина”, који је у радикалском часопису „Нови живот” објавио један од вођа покрета, Крста Марић („Нови живот”, XIV, 4, 9.VI 1923., 97-102). Овде ћу навести неколико цитата из тог чланка, делове који приказују поглед СРНАО на национално питање, а посебно на однос према југословенству:

„Изгледало је за један моменат да је идеја народног и државног јединства свршена ствар, да је наш петвековни сан словенске слоге већ остварен...Срби, идеални и наивни Срби, прихватили су ово ново доба оберучке и са уобичајеним самопожртвовањем. Жртвовали су своје државно и народно име...да се не би замерили осло-

бођеним Хрватима и Словенцима. То је чудно и неприродно, али то је тако било.”

„Данас су Хрвати и Словенци незадовољни са Србима не толико што они неће да њима управљају Срби, него зато што Срби не умеју или неће да са њима управљају онако као су то чинили Немци и Маџари. Своја држава и слобода су лепе ствари, али ни су за свакога, јер и зато се тражи школе и васпитања.”

„Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца има у својој круни један алем камен, има Србе. Када би Срби били сложни у миру као што су у рату, наша би отаџбина била на коњу... Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца плаче за слогом, за снагом и разумом српским.”

„Српска крв наших предака почела је да се мути и расплињава у Југословенство и Интернационалу... Велика већина српског младог нараштаја национално је омлитавила, а натполовична већина омладине одушевљава се Југословенством и Интернационализмом. Наша омладина је у национализму попустила и изгубила сваки смисао за Српство и народну ствар... Само су Срби *национално Југословени*, а Немци, Мађари, Муслимани, Хрвати и Словенци су *политички Југословени* у нашој држави (курзиви П.Б.). Комунистичке и социјалистичке организације, и југословенска Орјуна регрутују своје присташе искључиво међу српском омладином, јер су у великој већини чланови тих организација само млади Срби.”

„Пре рата у два српским покрајинама, у Херцег-Босни и Војводини, цветао је српски национализам и бујала расна снага. Данас, када треба да се виде резултати овог српског предратног национализма, данас Херцег-Босна и Војводина даве се у српској распорасаности и политичкој раздробљености... Од Аустрије и Немачке вешто убризгани серум Југословенства и Интернационализма трује српску крв и однорађује Херцег-Босну и Војводину.”

„Српска Национална Омладина је за потпуно народно и државно јединство. Али српска национална омладина хоће да се поштују племенске заслуге и способности и да Срби буду Срби у својој држави, а не Југословени и Интернационалци.”

Писење о овом питању у срнаовској штампи било је у истом смислу, али другачијег, много мање академског стила. Овде ћу навести само два карактеристична примера из новосадске „Србадије”. Један од оснивача СРНАО у Новом Саду, такође бивши орјунаш, Васа Ешкићевић, огорчено је писао да је као петогодишњи добровољац (у балканским и 1. светском рату) био „...живи све-

док оних надчовечанских мука и напора, које је српски народ поднео, стварајући ову нашу велику, лепу и моћну отаџбину, којом се ми готово *шоркане играмо!*” (курзив у оригиналу) („Онима који се интересују”, „Србадија”, год. I, бр. 4, 21. јула 1923., 2.).

Половином 1925. је у „Србадији” нападнута нова верзија песме „Марширала краља Петра гарда” у чијем је рефрену стих „за слободу Србије” замењен стихом „За слободу свију нас”. Непотписани аутор чланка, вероватно Ђ. Перемов, жучно констатује: „И као што се изврће Србија у некакву буцмасту и дугоносу, деформисану „југославију”¹ исто се тако изметну и српска песма „за слободу Србије”, у некакво интернационално чудовиште од песме „за слободу свију нас”.

Море ко је то „ми”(?) шта је то „наша” отаџбина? чија је то „наша” домовина(?) и ко то изврће, ко то будали? ко „ми” па „ми”! Ко је то „ми”(?) и шта му то „значи” за слободу свију нас(?) ко сме да се усуди да на своју руку изврће српску песму!... Да ли они зелени официрчићи које смо од Аустрије наследили или можда они, који су се васпитавали у редовима орјуне?...

...Ова Вавилонија чудна је земља. У Русији је комунизам почео од доле, а овде у Вавилонији од горе хоће да га природе нама Србима...” („За слободу Србије...”, „Србадија”, год. III, бр. 18, 31. маја 1925., 2.)

СРНАО од раскола до забране

Крајем 1924. избио је сукоб између двојице из реда најутицајнијих људи у СРНАО, Светолика Савића и Драгослава Пантовића. О коренима овог сукоба недовољно се зна, али по свему судећи, у питању није био никакав идеолошки неспоразум, већ искључиво борба за утицај унутар организације. У сваком случају, овај сукоб је убрзо поцепао целу организацију, јер су се неки месни одбори опредељивали за једног, а неки за другог лидера, а у неким одборима, нарочито већим, обојица су имала своје присталице, па је долазило до цепања и стварања два месна одбора, који

¹ Исписивање малим почетним словима имена неистомишљеника, како људи, тако и народа и држава, па и термина „Југославија” био је посебан вид омаловажавања карактеристичан за Ђ. Перемова.

су један другом осправали легитимитет. У Војводини је до такве ситуације дошло у Новом Саду и Великом Бечкереку.

У Новом Саду су уз Пантовића стали браћа Теремов и већи део чланства, а уз Савића Ђ.Илић, Ешкићевић и народни посланици др Бранко Илић и Павле Поповици, као и радикалски доајен Мита Клицин, својевремено следбеник Стојана Протића.

Овај мучни сукоб завршио се натегнутим измирењем крајем 1925., на 2.конгресу СРНАО. На њему је формирано ново највише тело. Врховни Одбор, за чијег је председника изабран народни посланик Милан Р. Степановић, за кога је у јавности владало опште уверење да је најзаслужнији што је до измирења уопште дошло. Иако је цео конгрес протекао у духу обновљеног јединства, приметно је да су Д.Пантовић и његове присталице више заступљене у новим органима покрета („Српска отаџбина” бр.14, год1., од 13.децембра 1925., у целини је посвећена раду и одлукама конгреса).

Било је то време када су радикали, након Радићевог признавања монархије и Видовданског устава, формирали своју једину владу са ХСС-ом. Стварање те владе шокирало је нашу јавност, а самосталци су били буквално разјарени. Новосадски самосталски лист „Јединство”, које је важило за гласило са врло углађеним речником, питало је своје читаоце: „Зар вас, молим, Стј. Радић не потсећа на једну намигушу и сеоску опајдари, којој о њеном поштењу не смеете ништа рећи? Зар и он, попут те опајдаре, не одриче све, и све гадлуке не баца на друге? Зар има кога паметног и поштеног политичара у овој земљи кога тај човек није насамарио?” („Ко паметан верује”, „Јединство”, год.VII, бр.1582, 6.дец.1925., 2.; чланак је непотписан.) Били су то тешки дани за СДС и ОРЈУНУ, са коалицијом њихових непријатеља на власти. Али, било је то и врло тешко време за СРНАО, јер је сама потреба његовог постојања доведена у питање. Одличну оцену о томе дао је Б.Глигоријевић: „Срнао је одједном изгубила мету, и није имала против кога да се бори. Финансијски извори су тада сасвим преушили.” (Глигоријевић, 1964: 32.)

Од тада је СРНАО у перманентној кризи, њена активност је готово замрла. Многе организације се гасе, преостале животаре на маргини политичке сцене. Тек је атентат на посланике СДК у На-

родној скупштини, 20.јуна 1928., чији је починилац био Пуниша Рачић, један од људи из најужег руководства СРНАО, закратко оживео активност организације, али је убрзо после увођења диктатуре СРНАО, као политичка национална организација, распуштена одлуком Управе града Београда од 8.марта 1929. (Глигоријевић, 1964: 34.)

На крају, треба подсетити да СРНАО и ОРЈУНА нису биле једине организације које су деловале као, савременим политичким жаргоном речено, партијске паравојске у Краљевини СХС, односно Југославији. Двадесетих година постојао је читав низ таквих организација: хрватски ХАНАО, муслимански МУНАО, католички ОРКАН, а такве методе нису биле стране ни СКОЈ-у. Тридесетих година формира се низ југословенски оријентисаних организација, које се спајају у „Збор” под вођством Д.Љотића, мада се за њега мора рећи да никада није достигао, а ни намеравао да достигне, милитантност СРНАО и ОРЈУНЕ. Фамозне Мачекове организације „Грађанска заштита” и „Селачка заштита”, познате под заједничким именом „заштитари”, биле су *de facto* такође партијске паравојске, и то са већом помоћу и заштитом власти него што су ОРЈУНА и СРНАО икада имале. Своје тајне полувојне формације имао је уочи 2.светског рата и „Културбунд”.

Несумњиво је да су овакве организације представљале патолошку појаву на југословенској политичкој сцени, али су оне ипак само једна слика свога доба, ровите и крхке Краљевине. Иако многи акценти из политичког програма и пропагандног рада СРНАО не могу да не изазову осуду, мора се признати да је њен основни став, страх за опстанак српског народа на неким подручјима новостворене краљевине, на жалост, дочекао своје историјско оправдање.

Литература:

Бартуловић, Нико (1925), *Од Револуционарне омладине до Орјуне*, Сплит
Глигоријевић, Бранислав (1963), *Организација југословенских националиста (ОРЈУНА)*, Историја 20. века, бр. 5, Београд

- Глигоријевић, Бранислав (1964), *Српска национална омладина (СРНАО)*, Историјски гласник, бр. 2 – 3, Београд
- Јевђевић, Доброслав (1925), *Изабрани чланци*, штг. Јовановић и Богданов, Нови Сад.
- Казимировић, Васа (1995), *Србија и Југославија 1914-1945, књ. I-IV*, Крагујевац-Београд 6. *Правила и пословник Српске Националне Омладине (1923)*, Београд,
- Попов др Душан (1983), *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, Матица српска, Нови Сад.
- Периодика из Библиотеке Матице српске и Библиотеке Музеја Војводине: „Видовдан”- Нови Сад, „Отаџбина”- Београд, „Застава”- Нови Сад, „Србадија”- Нови Сад, „Нови живот”- Београд, „Српска отаџбина”- Београд, „Јединство”- Нови Сад.